

НАТАЛКА БАБІНА

БОЖАН

БУЖКА

Харків
«Фоліо»
2019

Ти думаєш, що правда родить мову?
Я думаю, що мова родить правду.

Л. У.

Марії Сергуц та Пелажці Панасюк —
ким би й якими б вони не були.

Придонне життя безголосих

Я довго вагалася вибираючи, як і з чого почати цю історію.

Може, з того моменту, коли я знайшла милу мою Оксану в такому жахливому вигляді?

Або з того найбільшого в житті, смертного, крижаного жаху, який відіймає руки-ноги і який я відчувала спостерігаючи за десантом антигомів?

Або з тієї хвилини, коли я раптом прийшла до тями в «матері міст руських», знайшовши себе у відділі кадрів величезної київської газети, де я намагалася влаштуватися на роботу, навіть гадки не маючи, як я взагалі сюди потрапила?

Або від тієї секунди — довгої, безмежно довгої секунди кохання, яку я й не сподівалася пережити у своєму вже не такому й молодому віці?

Ні, знаю. Неймовірна ця історія, доповідь із придонного мулу — з бухти, де з дна час від часу піднімаються великі бульки, від імені та за дорученням безмовних, доповідь про корми та приманки, і як не кинутися на гачок — репортаж-замітка з прологом та епілогом, з мораллю і з аморальністю, шепоти та крики сомів та йоржів, диких сазанів та одомашнених коро́п'ят, пуголовків та тритонів — неймовірна ця історія почалася, коли і тому що мені не писався роман.

Від цього й стартую.

Отже, одного м'якого, тихого надвечір'ка в місяці липні поточного року...

Не кидай каміння, Боже

...я відкинулася від компа, зняла окуляри, потерла очі та подивилася за відчинене вікно. З другого поверху чудово видніється наш ліс. Бар'яки¹ трошки ворухать гуляччям² стримано-зеленого кольору під легким вітриком; простягаються навколо піски, покриті сивим ісландським мохом; де-не-де темно-зелені свічки ялівців. То наші Добрати чи старовинне лісове сільце, від якого тепер залишилося декілька хат, що оживають лише літом — Brest region, Belarus.

А настрої у мене був кепський.

Я була незадоволена собою і тим текстом, який у мене виходив. Точніше, не виходив. Текст цей був для мене вельми важливим, мені навіть деколи здавалося, що він — головна справа мого життя, взагалі-то досить безтолкового. І ось я його нисе³ видирала із себе, не було у мене відчуття, що він ллється потоком, як чиста вода з колодязного відра. Не чіпляє, не протинає, не бере за душу, не б'є під дих; я не здатна — гірко думалося — торкнутися сердець майбутніх читачів. Я знов начевила на ніс свої колеса і скерувала позирк на монітор.

* * *

Дідо були страшний, але не страшний. Бліде обличчя, рубець від удару шаблею, одне око витекло. Дідо ніколи не голилися, рідко стриглися, вряди-годи чесали волосся, і воші вільно повзали по ньому. Тепер дідо сиділи на маленькому стільчику біля витопленої пічки і дивилися в піч, де доходи-

---

¹ Бар'як (діал.) — сосна.

² Гулячче (діал.) — гілля.

³ Нисе (діал.) — начебто.

ла каша з проса, а Наталка лежала на припічку, дивилася то на діда, а то на телятко. Раніше то дідо весь час тільки лежали на припічку, вставляли рідко, тільки-но поїсти, за хату вийти чи коли до бджіл, але коли літом померли спочатку тато, а потім брат, а потім мама, дідо встали з печі і стали все робити, а спали тепер на лавці.

Дідо гачком поворушили жаринки в печі; жаринки зашвирили, заспівали, переливчасто спалахнули, окрилися попелом — їм сподобалося, що їх поворушили. З-за жару з печі, з-за диму не чути звичайного глухого дідового паху — паху старої людини, духу сечі та корови. От дивно, від діда пахне коровою, а від телятка — коровиною дитятка — ні. Телятко прекрасне, з цяточкою на лобі, і Наталка дуже рада, що дідо взяли його на ніч до хати.

Наталка чула, як дідо казали літом млинареві, що вона, Наталка, його внука, пропаде, як муха в мороз. Вона не розуміла, чого має пропадати, але трохи з острахом чекала зими. І ось минула Покрова, пройшов Лука, почався піст, а вчора, на Андрія, міцно похолодало і випав сніг. Мухи пропали, але з Наталкою ніц¹ не стало кепського. Тільки в руки шпари заходять від снігу, ноги мерзнуть, і все. А ніяка хвороба не чіпляється, ні.

Наталка трохи успокоїлася. Тим паче тепер є телятко, таке хорошеньке!

А що таке хвороба, і як вона починається, вона тепер добре знає. Коли тато останнього разу збиралися гнати плоти, вони пообіцяли, як завжди, Наталці гостинця з Гданська. Але коли вернулися, ні гостинця, ні навіть зайчикового хліба не привезли. Тато були бліді і одразу лягли. Їх бив кашель, гнало на живіт і вивертало. І за два дні вони стали задихатися — і вмерли. Наталка так плакала, так плакала на могилках, коли їх ховали... а вернулися додому — брат приліг на лавку і заснув. А прочнувся² від того, що його трясла лихоманка, а ще від того, що матінку рвало. Наталка потім якийсь час боялася засинати, бо дума-

---

¹ Ніц (діал.) — нічого.

² Прочнутися (діал.) — прокинутися.

ла, що їй вона захворіє у сні, або прочнеться — а дідо хворі. Але їх із дідом хвороба не взяла. Чому дідо тоді казали млинцареві, що вона, Наталка, пропаде? Наталка схильна була думати, що дідо, при всій своїй мудрості, в цьому все ж помилився.

А взагалі дідо вельми розумні. Вони все знають. Добре рахують і Наталку навчили. Колись, коли дідо ще не робили, а лежали, вони показали братові Наталки, як пишеться якась така буква — «А», чи що, написали ту букву на снігові, тільки Наталка хутко те забула. Тепер деколи думає попросити показати їй ту букву знову, але дідові немає коли. Дідо тоді казали, що, аби читати, треба знати ще багато букв, але дідо знає «А» — і буде з нього. Точно, вирішує Наталка на припічкові, треба буде попросити діда показати тую «А» ще раз.

Правда, не зовсім ясно, коли це можна зробити. Відтоді, як поховали маму, дідо весь час у роботі та клопоті. Разом з наймитом та наймичкою вдалося зжати поле, звезли капусту та дині і все інше з городу, перед зимою сніжками переклали стріху, зробили загату з шипоти¹... А молотили, а дрова рубали та різали, а за коровою ходили, за птаством... Раз Наталка бачила, як дідо билися головою об вущак. То було, коли буланко став падати на передні ноги. Деколи, зголоднівши, Наталка просила чогось поїсти, і дід кричав на неї: «Ненаїда!» або «Насеру тобі в горло!», замахувався лейцями і що там мав у руках. Але Наталка знала, що вранці або ввечері дідо розпалють піч і зварять страви, тому просто чекала. Ось і зараз чекала на просяну кашу, аж-аж-аж чекала.

Відчиняються двері, і входять баба Раїна з Харсів, Наталчина баба по мамі Христі. Баба хрестяться та вітаються:

— Слава Ісусу Христу!

— Навіки слава! — одзиваються дідо, піднімаючи голову.

---

¹ Шипота (діал.) — опала хвоя сосен.

— *Ото взялося на мороз!* — кажуть баба Раїна і проходять в хату. — *А я вже думала, ця зима буде сирітською. Аж ні. А у вас ще в печі топиться?* — питають нащось, хоча видно ж і так, що топиться.

Наталка насторожилася. Вона не вельми любить свою бабу по матері. Занадто вона «що то я», так про неї дідо казали.

Баба зняли кожуха, проходять, покидаючи на глинобитній підлозі кавалочки снігу, сідають на лавку. За вікном потихеньку розвиднюється. Зимовий ранок встає над снігами, зоря розгорається.

— *Ось, свате, принесла вам конопляної олії,* — баба розв'язують клуночок, дістають невеличкого глечика, — *щойно вчора видушили.*

Наталка радіє: мабуть, дідо закрасять олією просо. А може, й не закрасять.

Дідо відмовляються від дарунка, але потім усе ж переливають олію в щербатий горщик. По тому дістають просо з печі, ставлять на стіл і, таки покрасивши свіжою олією, запрошують снідати бабу Раїну та кличуть і Наталку. Тепер баба відмовляється, і навіть два рази, а по тому сідає до столу, а Наталку два рази кликати не треба. За столом дідо розпитують бабу, що робиться в Харсах, баба розповідає, що все Богу дякувати. Що жито змолотили вже, що Федора подарувала церкви нову ікону, яку купила в Яблочинському монастирі, що смолярі харсівській велику замову отримали від берестейського кагалу, що її, Раїнина, невістка народила хлопчика...

— *Одпустіте, свате, до мене Наталку. Поки невістка ходити не може, мені невикрутка, то Наталка буде мені допомагати. І вам легше буде — не треба її кормити. Як сам собі — то хоч як, де з'їси, де й впроголодь, а за дитиною ж заглядати треба. Їй же шість вже є?*

Дідо мовчать, опустивши нечесану голову, а потім відповідають, по роздумі:

— *П'ять. Шість зрівняється на Благовіщення, на той рік.*

— *Ну от, — задоволені баба Раїна.*

Тоді дідо поглядають на Наталку.

— Не піду, — каже вона, і сльози стікають по щоках на пусту вже миску, яку вона підсунула під себе, щоб вибрати остатки проса пальцем. Вона не хоче в чуже місце від діда.

Але ще сонце не піднялося, а вони з бабою вже йдуть бабиними слідами до Харсів. Баба несе невеликий клунок, там тепер пустий глечик та Наталчині лахи. Наталку вдягли у свитку покійного брата, рукави задовгії, тому долоням тепло, а ось занадто довгі поли перешкоджають, замітають сніг, в них пльонтаються ноги. Вітер, на щастя, дме в спину, так легше йти, але деколи його штурхани такі міцні, що Наталці здається: в спину хтось кидає каміння. Вона знає, як то буває, коли кидають каміння. Колись діти в Прилуці кидали каміння в неї та в матінку, і кричали:

— Відьма! Відьма!

Вона йде за бабою, загрибаючи сніг полами братової свитки. Обернулася — дідо стояли кіля¹ ковороту, дивилися вслід.

...Тоді вона не знала, що більше не побачить діда живим. І тільки мніго² років по тому вона зрозуміла, для чого насправді баба Раїна забрала її тоді до себе.

...Тут шум автомобіля за вікном відволік мене від читання. Некепсько, але все ж це треба переробляти, зміцняти, я мало посилаю — посил має бути точнішим, мені не вдається передати правду та подробиці життя людей сімнадцятого сторіччя так, щоб їх сприйняла розпещена легкістю нашого життя сучасна людина — підсумувала я подумки, і моя увага переключилася на двір. О, Ленка приїхала — Зоря-над-Бугом. Я натиснула «зберегти», колеса з носа — біля клавіатури, щоб потім не шукати, і збігла вниз зустрічати подругу.

Ленка Зарніцька — моя давня приятелька, певною мірою, моя любов і натхнення. Ленка, Оксанка — споконвічні наші подруги. І мені, і моїй сестрі-близнючці Влянці вони вже стали рідніші за декого з рідних. Приїзди Ленки — треба признати, з часом вони все рідші — для мене

---

¹ Кіля (діал.) — біля.

² Мніго (діал.) — багато.

завжди свіжий бриз, який класно провітрює мозки та раз за разом породжує в оних свіжі ідеї. Тому я зраділа та звеселіла. Можливо, і зараз вона нашттовхне мене на якусь світлу думку, новий образ? Чи є в мене хоча кава?

Кава ще не скінчилася, і за п'ять хвилин ми з Ленкою, сидячи на ганкові, вже попивали її з великих залізних кубків, що залишилися ще з часів мого маленьства.

Після вікопомної бурі, яка порушила в наших краях багато чого, зокрема розбурила хату нашої баби Мокрини в Добратичах, ми із сестрою вирішили її відбудувати. Ну як, «ми»? Сестра вирішила, бо баба Мокрина в спадщину покинула¹ хату саме їй. І хоча сестра пропонувала в цій безумовно рідній для мене Доми² виділити кімнату і для мене, якось я замислилася, чи не варто мені все ж таки жити окремо? Бо, хоча ми із сестрою близнята, і я справді дуже близька і з нею, і з її сім'єю, але у неї — своє життя, у мене — своє... Чим далій³ живемо, тим густіше розростаються наші особисті куці — і в кожній вони цвітуть все ж своїм цвітом і своїм кольором, кожна з нас із часом усе більше по-своєму відчуває той самий час... Та й баба щось же мала на увазі, коли покидала свою хату тільки сестрі, а не нам обом... Тому в ту мінюту (так, так, мінюту — саме так у нас говорять), коли ми, сидячи на ганку відновленої хати в Добратичах, попивали з Ленкою Зорею-над-Бугом каву, я з увагою поставилася до її повідомлення, що залізниця продає Будку.

Було так.

Я якраз доливала з кавника гарячу солодку чорну каву, коли з-за рогу хати вивернувся Степан Петруків — землемір із Прилука; людина буйної веселості та любові до життя — з якимись своїми землемірними приладами під боком — мусить⁴, ішов або на завдання, або, міркуючи по його стану — хутчій, із завдання. Побачивши нас, різко скривив траєкторію та підійшов під пліт.

---

¹ *Покидати* — тут: залишати. — *Прим. ред.*

² *Дома* (діал.) — дім, рідне місце.

³ *Далій* (діал.) — далі.

⁴ *Мусить* (діал.) — мабуть.